

Üç Osmanly ýazyjysy Nobel baýragyny alypdy...

Category:

Edebiyat

öwreniş, Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Romanlar, Söhbetdeşlik, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Üç Osmanly ýazyjysy Nobel baýragyny alypdy... ÜÇ OSMANLY ÝAZYJYSY NOBEL BAÝRAGNY ALYPDY...

Orhan Pamugyň edebiýat boýunça Nobel baýragyny almasы gyzgyn seslenme döredipdi. Pamuk bu abraýly baýragy alan ilkinji türk ýazyjysy hökmünde birnäçe wagtlap gazet sahypalaryndan düşmedi. Emma meseläniň taryh tarapynyň hem bardygyny ýatdan çykarmaly däl. Hem Nobel baýragynyň, hem-de Osmanlynyň ýakyn taryhyна seredenimizde, haýran galdyryjy bir hakykat bilen ýüzbe-ýüz bolýarys. Eger Osmanly döwleti XIX asyrdaky ýaly dowam eden bolsa, onda bu gün türk dünýäsiniň bir däl-de, dört ýazyjysynda Nobel baýragy bolardy...

2005-nji ýylyň 12-nji dekabrynda «The Guardian» gazetinde «Deňiz» («The Sea») atly romany bilen Nobel baýragyna mynasyp bolan iňlis ýazyjysy Jon Benwill bilen geçirilen söhbetdeşlik makalasy çap edilipdi.

Benwill asly irland bolan iňlis ýazyjylarynyň we sungat işgärleriniň uzyn sanawyny berýär we iňlis edebiýatynyň «iriş» (irland) şahasyna ünsi çekýär.

Men şu ýerde nämäni pikir etdim diýseñizläň?! «Eýse iňlisler tabynlygyndaky halklaryň we dilleriň iňlisçe beýan edilýän hekaýatlaryny-da «iňlis edebiýatynyň çäginde wagyz edýän bolsa, biz näme üçin osmanlylar üçin şeýtmeli dälmışik?» diýip pikir etdim. Meselem «Bosniýa Osmanly edebiýaty». Näme üçin gürji, arap, grek, serb, hatda wenger osmanly edebiýaty bolmaly däl? Bular birnäçe asyrlap Osmanlynyň medeniýetiniň goýnunda ýaşadylar ahyryn. Eger ýagdaý şeýle bolsa, «Osmanly edebiýaty» diýen adalganyň berýän manysy barada-da täzeden çekisme gurnalsa kem bolmaz.

Osmanly edebiýaty diňe osmanly dilinde, ýagny, arap elipbiýili türkçe tekstlerden ybaratmy? Ýok! Meselem, garamanly turkmen dili näme? Gresiýa göçen garamanly turkmenleri grek elipbiýinde ýazýardylar ahwetin. Ýazuw arassa turkmen dilindedi, emma elipbiý grek elipbiýindedi.

Görüşüñiz ýaly, türki edebiýatyň gurşawyny hasam giñelmegimiz gerek. Şeýle-de Şemseddin Samynyň türk edebiýatynyň ilkinji romanı hasap edilýän “Taaşşuk-y Talat we Fitnat” romanyny, osmanly ermenisi Hosep Wartanyň (Wartan Paşa) 1851-nji ýylда ermeni elipbiýinde, emma türkçe ýazan “Akabi hekaýasyny» hem öz edebiýatymyzyň goruna goşmak gerek.

Türki dilleriň örusi barha giñeyär, onuň gurşawynda Osmanlynyň çäkleri hem ümmülmez giñişligi öz içine alýar. Muňa baglylykda osmanlylar baradaky düşünjämizem üýtgeýär. Elbetde, bu ýagdaýda Nobel baýragyna bolan pikirimizem üýtgetmek gerek.

Osmanly döwletiniň ahyrky ýyllarynda parça-parça edilip paýlanylandygyny bilyaris. Iň soňky paýlaşma birinji jahan urşunda bolup geçdi we Balkanlardan Kawkaza, Adriatik deňziniň kenarlaryndan Hind okeanyna çenli uzap gidýän äpet döwletiň çäginde onlarça döwlet, onlarça halk emele geldi. Bu döwletler we halklar ähli nesillerini biziňki ýaly on ýylда «döredendiklerini» öñe sürseler-de, aňyrsy osmanlylara baryp direýärdi we osmanlylardan alan täsirlerinden geçen asyryň 80-nji ýyllaryna çenli saplanyp bilmeýişleri ýaly, bu baý we döredijilikli täsiriň saýasynda birtopar üstünliklere ýetdiler. Iň bärkisi meselem biziň Yaşar Kemalymyzyň İnce Mämmet (İnce Memed) ýaly obrayı diňe osmanly saýasynyň barýerinde döräp bilerdi. Hernäçe inkär etmäge çalyssagam, osmanlynyň bize bolan täsiri ähli oňyn we oňaýsyz taraplary bilen hemişelik güýjüni ýitirmän geldi. Muny bilmek gerek.

Bu nukdaýnazdan seredenimizde üç sany osmanly ýazyjysynyň edebiýat dünýäsiniň iň uly baýragyna mynasyp bolandygyny görmek bolýar. Olar Iwo Andriç, Ýorgo Seferis we Elias Kanetti dagylardyr.

■ **«Biziň romançymyz»: Iwo Andriç**

1961-nji ýylda Nobel baýragyna mynasyp bolan Iwo Andriçin osmanly eseri bolan bir köpriniň dört asyra golaý başdan geçirirmelerini gürrüň berýän «Drina köprisi» («Мост на Дрине» - т.б.) romanyndan köpler habarlydyr. Andriç 1892-nji ýylyň 10-nji oktýabrynda Trawnike dünýä indi. Trawnik Bosniýanyň Osmanlyný ýatladýan iň taryhy şäherleriniň biridir. Oňa «Wezirler şäheri» hem diýilýär, çünki köp sanly osmanly weziri şu şäherde kemala gelipdir. Basan her garyş ýeriňde osmanly burugsaýan bu şäherden bir serb ýazyjysy orta çykýar we Wišegrad şäherindäki köpri barada ýazyp Nobel baýragyny alýar. 1892-nji ýylda Bosniýa Awstriýanyň golastynda bolsa-da, resmi taýdan Osmanly döwletine degişlidi. Osmanla bolan bu degişlilik on alty ýyl geçensoň doly üzüldi we 1908-nji ýylda Bosniýa Awstriýa tarapyndan doly basylyp alyndy. Andriçin üns bermeli tarapy: bosniýaly gardaşlarymyz biraz duýguçylrak çemeleşip, ony özlerinden çetleşdirsele-de, aslynda ol «biziň romançymyzdyr». Muny Sezaýy Karakoç 1964-nji ýylda «Büyük Doğu» žurnalyna ýazan «Romançymyz Iwo Andriç» makalasynda batnyklyja subut etmegi başarypdyr. Makalada şeýle diýilýär:

«1961-nji ýylda Nobel edebiýat baýragy osmanly edebiýatyna, hatda osmanly romanyna berildi diýip hasaplap bolar. Çünki Nobel baýragyny alan Iwo Andriç ýugoslaw ýazyjysydyr, slawýan ýazyjysydyr, hatda ýewropaly ýazyjy sypatyny götermekden ötri OSMANLY ÝAZYJYSYDYR.

Ol diňe romanlarynyň personažlary, «wagty», «ýeri», sýužeti bilen däl-de, çöküp barýan dünýäni (Osmanly dünýäsini -M.A.) kem-kemden orta çykarmaga synanýşma niýeti we stili bilen her biri bir tarapa ýonelen birgiden adam mähelleleriniň içinde imperiýanyň aglabá bölegi bolan bir sebitiň halkyna baha berme, orginal kadrlary şekillendirme hem-de mundan täze bir estetika döretme aýratynlygy bilenem Iwo Andriç hakyky osmanly ýazyjysydyr».

(Seret: «Edebiýat ýazgylary II», «Diriliş» neşiryaty, 1986, sah.: 101. / “Edebiyat Yazıları II”, Diriliş Yayınları, 1986, s. 101.)

Makalasyny Nejip Fazylyň çykarýan žurnalynda çap etdiren Karakoç pikirini delillendirmegiň hatyrasyna çekişmä sebäp boljak hasam başga pikirleri orta atýar we Andriç osmanlylaryň Gomeri, eserini-de biziň «Iliadamyz» we «Odisseýimiz» diýip yylan edýär.

Bu eser osmanly köp öwüşginliligininiň we köptaraplylygynyň içinden çykan «birlik aýdymyna» meñzeýär. Onsoňam Iwo Andriç iki tarapdan alanda hakyky osmanly ýazyjysydyr. Ol birinjiden-ä: heniz Osmanlynyň gyzgynynyň gitmedik döwründe we ýerinde dünýä inýär hem-de ol ýerde kemala gelýär. Ikinjidenem: ol döreden eserine ýaşyp barýan dünýäniň iň soňky şöhlelerini we nagmalaryny siňdiriipdir. Ýagny, ýazyjynyň özi osmanly bolubam bilerdi, emma eseri başga heňden gopardy. Emma ol beýtmändir. Tankytanyljak taraplarynyň hem bardygyna garamazdan, ýazyjy hakyky osmanlydyr, ol osmanlynyň baý we çuň medeniýetini ussatlyk bilen beýan edip meşhurlyk gazandy. Özünden, geçmişinden, oňa sögümän, geçmişisiň ajysyna-da, süýjüsine-de gönü garady, ondan «iýmitlendi», netijede mundan utuş gazananam ýene ýazyjynyň özi boldy.

■ Nobeliň izmirlisi: Ýorgo Seferis

1900-njy ýylyň 13-nji martynda Izmir şäherinde rum maşgalasynda dünýä inen Ýorgo Seferisiň çagalygy on dört ýaşyna çenli Izmirde geçdi. 1914-nji ýylda onuň maşgalasy Afinä göçdi. Ýazyjy 1963-nji ýylda Nobel baýragyna mynasyp boldy we 1971-nji ýylda Afinyda aradan çykdy.

Heniz Izmirde ýaşap ýörkä goşgy düzäge başlady. Goşgularında esasan watanyndan jyda düşürilmegiň awusy, Ortaýer deňziniň peýzažy, hususanam dogduk depesi bolan eziz Izmirine bolan ýiti küýseg bar. Izmirli ildeşi we günbatar şygryyetiniň atasy Gomeriň döredijiliği onda aýratyn uly yz galdyrdy. Beýik Gomeriň eserleri onuň ylham çeşmesi boldy. Şahyryň Izmire dolanyp barasy gelýärdi. Emma 1922-nji ýylda Izmiriň täzededen türkleriň eline geçmegi onuň umytlaryna sogan dogrady. Şahyr şondan özünü sürgüne surlen we ýersiz-ýurtsyz galan ykmanda kimin duýdy. Seferis soň Parižde hukuk bilimini alandygyna

garamazdan diplomat bolmagy makul bildi. Angliýanyň daşary işler ministrliginde işledi. Albaniýa, Günorta Afrika respublikasy, Müsür, Türkiye (Ankara), Liwan, Siriýa ýaly ýürtlarda dürli wezipelerde zähmet çekdi. Hasam üns bermeli ýeri, 1959-nji ýylда Türkýäniň şol wagty daşary işler ministri Fatin Rüştü Zorly bilen bile Garaşsyz Kipriň ýolunu açan London ylalaşyk şertnamasynyň awtorlaryndan biri boldy. Seferisiň diplomatik missiýasyny ýerine ýetiren ýürtlaryna ser salanymyzda, onuň Osmanlynyň öñki höküm süren ýürtlaryndan daşlaşmandygyny görmek bolýar. Şahyr imperiýa darganda köklerinden gopup, çar tarapa pytran hasratly nesildendi. Mugtuna gelen bir belady onuň başyndan inenler; emma kabisirleriniň pikir edişi ýaly diňe «diasporalaryň» başyndan inen bela däldi. Seferisiň dogduk şäherine dolanyp barmak umutlarynyň gutaran 1924-nji ýylynda başga bir osmanly şahyry Mehmet Akif Ersoý ata watanyň taşlap, Osmanlynyň öñki ýurdy bolan Müsure gitmeli bolupdy...

Imperiýanyň ahyrky ýyllary we sürgünlik müňlerçe kemala gelen ruhlaryň il-gününi taşlap, özlerine täze watan gözlän we gynansak-da ýaşamaga ýurt tapmadık döwrüniň iki gussaly nagmasы bolup ýaňlanýar.

■ Nobele mynasyp bolan iň soňky osmanly perzendi: Elias Kanetti

Belki-de romanlaryny okansyňzam. Emma Elias Kannetiniň soňky «Nobelli osmanly» Elias Kanettiniň osmanly raýatydygyny köpiňiz bilyänem dälsiňiz. Elias Kanetti 1905-nji ýylда Bolgariýanyň Rusjuk şäherinde ispan ýewreýi (sefarad) maşgalasynda dünýä indi. Alty ýaşyndala maşgalasy Angliýanyň Manchester şäherine göçdi. Manchesterde kakasy aradan çykanoň, şahyryň ejesi çagalaryny-da alyp Wena göçüp gidipdir.

1994-nji ýylда aradan çykan Janetti Nobel edebiýat baýragyny alan «iň soňky osmanlydyr» (1981 ý).

Janettiniň ölümünden soň neşir edilen ýatlamalary («The Tongue Set Free» ady bilen 1999-nji ýylда çap edildi) osmanly durmuşyna güýçli yşyk tutýar. Ýazyjy onda «...Özümi hemise

Türkiýeden gelen ýaly duýdum. Hamala Rusjukdan gaýdansoň ýaşamadyk, başymdan hiç zat geçmedik ýalydy...» diýip ýazypdyr. Janetti reňk şowakörlüğini başdan geçirýän dünýämize Osmanly Rusjugynyň reňbe-reň atmosferasyny şekillendirip berýär:

«Dunay derýasynyň boýundaky Rusjuk çaga üçin ajaýyp şäherdi we megerem Rusjugyň Bolgariýadadygyny aýtsam, şol günleriň suratyny nädogry çekdigim bolar (Üns beriň: ýazyjynyň dili şol wagtlar içerki işlerde özbaşdak bolsa-da, resmi taýdan Osmanly döwletine garaşly Bolgariýa knýazlygynda doglandygyny aýdasy gelenok. Ol bu ajaýyp köp öwüşginlilik diňe Osmanly ýaly köp milletlilige gujak açan dünýäde bolup bilerdi diýmäge çalyşýar. -M.A.) *Bu ýerde aýry-aýry milletden bolan adamlar bilelikde ýaşardy.* Žedi-sekiz diliň bir ýerde eşdilmedik ýeke ýerini tapyp bilmersiňiz. Esasanam sähralyklardan gelen bolgarlar bilen bile bir raýonda bile ýasaýan köp sanly türkler bardy. Olaryň ýanynda ispan ýewreýleriniň oturýan raýony hem bardy. Rumlar, albanlar, ermeniler syganlar hem azlyk edenokdy. Dunayyň gaýra ýüzünden rumyniýalyalar gelerdi. Süýt emdiren enemiň rumyniýalydygy bolsa hiç haçan ýadymdan cykmaz. Birem onda-munda ýasaýan az sanly ruslary-da görmek bolýardy».

Günbatar kriteriyalaryna gabat gelýän ynanmasy kyn bu köp dürlichkeit, ynha, XX asyryň ahyrlarynda şular ýaly ýylgyryp bakýardy we oňa ýatdan cykmajak şeýle sözleri aýtdyrýardy:

«Bu köpdürliliğiň peýzažyna hiç mahalam dogry manysynda düşünip bilmedim, ýöne onuň täsirlerindenem hiç mahal cykyp bilmedim».

Şeýlelikde, XX asyryň iň "kosmopolit" ýazyjylarynyň biriniň Osmanly Rusjugynyň köp medeniyetli howasyndan nämeleri miras alandygyny görmek bolýar.

Şol sanda üç Nobel baýrakly «ýazyjymyzyň» Osmanlynyň çöwre tarapyndan seredilende, olaryň baýraga mynasyp bolmalarynda osmanly dünýäsiniň akyl ýetirip bolmajak baýlygyna ömürlik bergidardyklaryny hem görmek mümkün.

Ýene bir zat bar: Üç ýazyjy hem çagalyklarynda hakydalaryna siňen osmanlynyň «adaja şemalyny» dünýä edebiýatyna öwüsdirip bilipdirler we özboluşlylyklaryny gaýdyp hiç haçan yza dolanyp

gelmejek beýik dünýäniň öñünde bergidardyklaryny buýsanç bilen ýazypdyrlar.

15.12.2006 ý.

Mustapa ARMAGAN. Edebiýaty öwreniș